

Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960)

Fatma ACUN*

ÖZET

Makalede, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen modernleşme çabalarının önemli ve radikal nitelikteki kısmını teşkil eden kadın konusu, özellikle de kadın imajı ele alınmıştır. Bu bağlamda, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, adeta inkılapları simgelercesine çizilen model-kadın imajı üzerinde durulmuş, bunların gerçek hayattaki karşılıkları görsel veriler üzerinde aranmıştır. Amaç, Cumhuriyet ideolojisi tarafından oluşturulan kadın imajının ne derece yaşayan kadını yansıttığı, model gösterilen kadın imajının ne ölçüde benimsendiği, daha da önemlisi, model gösterilen kadın imajı ile gerçek hayattaki kadın imajı arasındaki farklar ve ortak noktaların neler olduğunu tespit etmektir. Bu suretle, yeni Cumhuriyetin sembolü hâline getirilen kadının incelenmesi yoluyla, genelde inkılapların yerleştirilmesi ve benimsenmesi süreci, özelde ise kadının geçirdiği değişim süreci hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın kaynak materyalini, dönemden kalan görsel veriler (fotoğraf, afiş ve piyango biletleri vb.) oluşturmaktadır. Bu veriler, konuyla ilgili geliştirilen belli kategoriler dahilinde incelenmiştir. Elde edilen netice şudur; çizilen kadın imaj(lar)ı, yaşayan kadını yansıtmaktan ziyade ona model olmaktadır. Bu modelin benimsenme düzeyi, fotoğraflarda kamusal alanın kenarında yer alan eski nesil kadınlar arasında oldukça düşük, merkezinde yer alan yeni nesil kadınlar arasında ise oldukça yüksektir. Cumhuriyet döneminde inşa edilen kadın imajı, Cumhuriyet öncesi kadın imajından farklılaşarak, daha modern kadın imajına doğru bir evrimle sürecine ivme kazandırırken, tüm toplumun geçirmekte olduğu değişim sürecinin hızlanmasına da katkıda bulunmuştur.

***Anahtar Kelimeler:** Kadın, imaj, kıyafet, modernleşme, Cumhuriyet*

The Woman's Image in the Visual Datas (1923-1960)

ABSTRACT

This article is concerned with the issue of women which constitutes great part of the reforms undertaken during the early republican period. Specifically, image of women, which symbolized the reform efforts, is discussed within the context of reality of this image by using the visual material remaining from the period. The aim of the study is to find out extend of this image reflected the living women and to what extend this image is accepted by the wider community of women. This is done by determining the similarities and differences between the idealized women image and the images of women in daily life as reflected in visual material. Thus, it become possible to see the process of establishment of reforms in general and the changes in which women went through in particular. The source material of the study are visual images i.e. photographs, pamphlets, lottery tickets etc. remaining from the early republican period. The findings of the study are that, the image of women created in the early republican period reflects the ideal, rather than living women and that adoption of this image is rather low among the

* Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim üyesi. E- posta: facun@hacettepe.edu.tr.

92 Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960)

women who appear at the periphery of the visual images while it is rather high among the women who occupy the center. The reforms made in the early republican period generated a great deal of change for the women of the period resulting in a construction of a modern image for them which, in turn, accelerated the process of change the society was already undergoing.

Key words: Women, image, costume, modernization, Republic

Dünya geneline bakıldığında, kadınların statülerindeki değişmelerin, ihtilaller, inkılâplar ve sosyal hareketler gibi kısa dönemli veya endüstrileşme, şehirleşme, eğitim ve istihdam gibi uzun dönemli değişim süreçlerinde meydana geldiği görülmektedir. Bu süreçlerde, kadınların aile ve toplum içerisindeki statülerini iyileştirmek üzere geniş kapsamlı hukukî reformlar yapılarak, sosyo-ekonomik gelişme ve siyasî değişim sağlanmaya çalışılmıştır. Kısa dönemli değişim süreçlerinde kadınların daha erken haklarına kavuştuğu, bunun ilk tarihî örneğini de Bolşevik İhtilali (1917)'nin teşkil ettiği görülmektedir. Bu manada Rusya, dünyada kadınlar lehine geniş ve kapsamlı reformların yapıldığı ilk ülkedir. İkinci türden uzun vadeli süreçlerin yaşandığı çoğu Avrupa ülkelerinde, özgürlüğün beşiği sayılan Fransa'da bile, kadınlara kanunî haklarının verilmesi ancak I. Dünya Savaşı (1939-1945) yıllarına rastlamaktadır.¹

İhtilalci hareketlerin yanı sıra, gelişmeci ve sosyal, sosyalist olsun veya olmasın, devletlerin de kadınların statülerinin düzeltilmesi, sosyal hayata katılımı, aile hukuku, eğitim ve istihdam konularında politikalar geliştirmede önemli bir unsur olduğu dünyadaki örneklerden gözlemlenmektedir. Diğer yandan, gelişmekte olan ülkelerde, kadınlara haklar verilmesi ve kadının özgürleşmesi, milli kurtuluş hareketi, ulus inşası ve modernleşme süreçleri bağlamında ortaya çıkmış; bu ülkelerin düşünürleri ve siyasetçileri, kadının eğitim yoluyla özgürleşmesini savunmuşlardır.² Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın hakları bu süreçlerde ve fikir ve siyaset adamlarının desteğiyle gelişmiştir. Tanzimat'tan beri süregelen modernleşme süreci bağlamında, Milli Mücadele'nin ardından gerçekleştirilmiş ve ulus inşasının yapı taşlarından birini teşkil etmiştir. Bilindiği üzere, Atatürk

¹ Modernleşme konusunda model aldığımız Avrupa ülkelerinden, örneğin İtalya'da kadınlar ancak 1948 yılında seçime girebilmişlerdir. Medenî kanunu aldığımız İsviçre'de, kadınlar haklarını 1971 yılına kadar alamamıştır. Japonya'da ise seçim haklarını ancak 1950 yılında alabilmişlerdir. Bahsedilen ülkeler, İtalya, İsviçre ve Fransa hariç tüm Avrupa ülkelerinde ve Afrika ve Asya ülkelerin çoğunda kadınlara 1934'ten önce seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Ömer Çaha, *Sivil Kadın*, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, S. 108-112 vd.

² Gelişmekte olan ülkelerde, özellikle de Ortadoğu'da, kadınlara haklar verilmesi sürecinin karşılaştırmalı değerlendirilmesi hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Kumari Jayawardena, *Feminism and Nationalism in the Third World*, London, Zed Boks, 1986.

döneminde ekonomik gelişme, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, Latin alfabesinin kabulü, Avrupaî kılık kıyafetin benimsenmesi, medenî kanunun kabulü vb. inkılâplarla Batılılaşma süreci ivme kazanırken, hedef ve sonuç bakımından modernleşme tarihimizin en uzun erimli girişimi gerçekleşmiştir. Yine bilindiği üzere, Fransız aydınlanmasının ve Fransız tarzı laikliğin, yapılan inkılâplar üzerindeki tesiri çok açıktır. Ancak, Türk inkılâbı bir noktada Fransız modelinden ayrışır: O da kadın konusudur. Türk kadını, Fransız kadınından çok önce, 1934 yılında oy verme hakkına sahip olur.³ Kadının özgürleşmesini reform programına dâhil etmeyen Fransa'nın aksine, "Türk feminizmi", Türk milliyetçiliğinin, ilerlemenin ve medeniyetinin kavramlaştırılmasında önemli bir unsuru teşkil eder. İnkılâplar döneminde, Atatürk'le birlikte, Ziya Gökalp, Millî Mücadele kahramanı, yazar Halide Edip Adivar ve Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan, yeni Türk kadını imajının oluşturulmasında esas rolü oynarlar.⁴ Bu yeni Türk kadını imajı, erkekle birlikte mücadele veren, fedakâr ve kahraman kadındır. Dönemin edebî eserlerinde tasvir edildiği hâliyle, cinsiyetsizdir (asexual) toplumsal faaliyetleri, namus ve faziletine asla şüphe düşürmez. Türk millî kimliği, cinsiyet eşitliği üzerine kurulmuştur.⁵ Bu manada, özgürleşmiş Türk kadını imajı, yeni Türk milletinin hakiki kimliğini temsil etmektedir.

Cumhuriyet'in kurulduğu, inkılâpların yapıldığı dönemde, reformcuların kendilerini tanımlamaları konusunda kadın haklarının niçin stratejik öneme sahip olduğuna dair tartışmalar mevcuttur.⁶ Maksudumuz, bunları dile getirmek ve yeniden tartışmak değildir. Yeni Cumhuriyetin yeni kadın imajı, dönemin edebî eserlerine yansıdığı hâliyle araştırmacılar tarafından incelenmiş ve çeşitli kadın tipleri ortaya çıkarılmıştır. Bizim bu makaledeki amacımız, Cumhuriyet ideolojisi tarafından oluşturulan kadın imajının ne derece yaşayan kadını yansıttığı,

³ Kadınlara haklar verilmesi Atatürk inkılâplarının en önde gelenlerinden biridir. 1926 yılında kabul edilen Medenî Kanun, Türk kadınına evvelden sahip olmadığı hakları vermenin temelini oluşturmuştur. Medenî Kanunla erkeklerle eşit haklara sahip olan Türk kadınına, 3 Nisan 1930'da belediye seçimlerine katılma, 26 Ekim 1932'de muhtar, köy ihtiyar heyeti üyeliğine seçilme ve seçme, ertesini yıl da, 5 Aralık 1934'te milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiş; bu suretle erkeklerle her alanda eşit konuma getirilmiştir. Medenî Kanununla kadınlara tanınan bu haklara rağmen, II. Meşrutiyet dönemine nazaran bazı haklar konusunda kısıtlamalar yapıldığı konusunda bkz. Ramazan Güendam, *Türk Romanında Kadın Kimliği*, Salkım Söğüt Yayınları, Erzurum, 2006, s. 16-18.

⁴ Halide Edip'in Türk Feminizmine katkıları konusunda, takip eden biyografi çalışmasına bakılabilir. Ayşe Durakbaşı, *Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

⁵ Deniz Kandiyoti, "Women and the Turkish State: Political Actors or Symbolic Pawns?", *Women-Nation State*, ed. Yuval-Davis and Anthias, London, Macmillan, 1989, s. 141.

⁶ Cumhuriyet döneminde ve öncesinde kadının modernleşme sürecindeki yeri konusunda bkz. Kandiyoti, *a.g.m.*; Durakbaşı, *a.g.e.*

model gösterilen kadın imajının ne ölçüde benimsendiği, daha da önemlisi, model gösterilen kadın imajı ile gerçek hayattaki kadın imajı arasındaki farklar ve ortak noktaların neler olduğunu tespit etmektir. Bu suretle, yeni Cumhuriyetin sembolü hâline getirilen kadının incelenmesi yoluyla, genelde inkılâpların yerleştirilmesi ve benimsenmesi süreci, özelde ise kadının geçirdiği değişim süreci hakkında bilgi edinilmeye çalışılacaktır. Araştırmamızın kaynak materyalini, dönemden kalan görsel verilerindeki (fotoğraf, afiş ve piyango biletleri) kadın görüntüleri oluşturmaktadır.⁷ Bu veriler, konuyla ilgili geliştirilen belli kategoriler dâhilinde incelenecektir.⁸

Konuya girmeden önce bir noktayı belirtmekte fayda görülmektedir; Cumhuriyetin yarattığı kadın imajı, mevcudu değil, olması gerekeni, ideali yansıtmakta ve tüm kadınlara model-imag olarak sunulmaktadır. Bu model-imagın bütün unsurlarını taşıyan kadın mevcut mudur? Daha gerçekçi bir ifadeyle, gerçekte bu unsurların tamamını kendisinde toplayabilmiş kadınlar kitlesi mevcut mudur? Yoksa kadınlar hakikatte bu unsurların biri veya birkaçına mı sahiptir? Bu çalışmada, bu sorulara da cevap bulunmaya çalışılacaktır.

Aşağıda, Cumhuriyetin yarattığı ideal kadın model-imagı tasvir edilecek, ardından bu imagın karşılığı görsel verilerde aranacaktır. Fakat önce, konuya arka plan oluşturması ve Cumhuriyet dönemindeki gelişmelerin daha iyi kavranılması için Osmanlı son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kadın imajına özetle değinilecek, özellikle de, bu imagın Avrupalı gözyle nasıl değerlendirildiği üzerinde durulacaktır.

Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını İmajı

Türk kadını imajının Avrupa gözünde biçimlendiği dönemin en belirgin özelliği, siyasî ve askerî yönden çok karmaşık bir döneme rast gelmesidir. Osmanlı İmparatorluğunun Cumhuriyet öncesine rastlayan son yirmi yılı felaketlerle doludur. İmparatorluk Avrupa'yla çatışırken siyasî ve sosyal hayatta değişim ve Batılılaşma devam etmektedir. Bu durum ve ardından Cumhuriyetin kuruluşu, tabiatıyla, Avrupa'nın

⁷ Bahsedilen görsel veriler, "Atatürk İnkılâplarının Yerleşmesi Sürecinin Görsel Veriler Yoluyla İncelenmesi" konulu, TÜBİTAK tarafından desteklenen bilimsel araştırma projesi (Proje No: 104K080) kapsamında hazırlanan *Görsel Tarih Arşivi*'nden alınmıştır. Cumhuriyet tarihine ait fotoğraf, pul, afiş, piyango bileti gibi çeşitli görsel verilerin depolandığı ve İnternet ortamında araştırmacıların hizmetine sunulan bu görsel arşive, takip eden adresten ulaşılabilir. <http://www.gorselarsiv.org>.

⁸ Görsel veriler ve tarih araştırmalarında kullanımında takip edilen metodlar hakkında takip eden çalışmamıza bakılabilir. "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Kebikeç*, Sayı 18, 2004, s. 95-118.

gözünde Türk kadını imajının oluşumunu etkiler. Peki nasıl etkiler? Cumhuriyet öncesinde Avrupa'nın gözündeki kadın, Osmanlı kadınıdır. Öncelikle ve özellikle harem ve buradaki erotik sahnelerle özdeşleştirilen Osmanlı kadını imajı, yüzyıllar öncesinde inşa edilmiş, seyyahlar, diplomatlar, gözlemciler tarafından hemen hiç değiştirilmeden aktarıla gelmiştir. Ancak, bu imajdaki kadın, Türk kadını değildir.⁹ Batı literatüründe buna "Türkiye kadını" diye atıfta bulunulur. Çünkü, harem hikayelerindeki kadın nadiren Türk olarak tasvir edilmiştir. Bunlar, genellikle Hıristiyan (İtalyan, Fransız, Rum, Gürcü)dir, Müslüman olduğu zaman da Çerkez'dir. İmparatorluk haremi için geçerli olan tasvirler, ortalama bir Osmanlı evi için söz konusu değildir. Görünürde hatalı olan bu durumu doğru biçimde yorumlamak gerekir: Aslında, harem hikâyeleri "kurgu" veya "yanlış kadın" temsil edilmekte değildir. Türk alanında, Türk olmayan kadın temsil edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, temsil edilen kadın "öteki" değildir.¹⁰

Peki Türkiye'de diye temsil edilen kadın nadiren Türk ise, Türk kadını nerededir? Bu kadın, "tekil ve birey" olmak yerine, haremdeki kadınlar gibi çoğuldur, yani "kadınlar"dır. Birey olamamıştır. Büyük bir kalabalığın isimsiz üyeleridir. Bu, Doğulu, Oriental kadındır: Pasif, doyumsuz, zulüm görmüş, hilekâr, arzulu heteroseksüel ve utangaç homoseksüeldir. Oriental kadın, eline kına yakar, bedenini güzelleştirir, bunun için acı bile çeker. Bedenine bakım ve itina göstermesi, Batılıların algılamasında onu ayrı bir yere koyar; farklılığını daha da belirgin hale getirir. Oriental kadın, Müslüman'dır ve örtülüdür. Bu sebeple, çoğu erkek olan seyyahlar, diplomatlar, gazeteciler ve gözlemcilerin doğrudan ulaşımından uzaktadır. Yani, Avrupalı erkeğin gözünden Oriental/Osmanlı kadını tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, bu tanımlamada pek çok yanlışlığın olacağı kabul edilmeli, gerçeğe uygunluğu tartışılmalıdır.¹¹

⁹ Avrupalılar için, Türk kadını ve Ortadoğu'daki diğer Müslüman ülkelerin kadınları ulaşılabilir değildir. Bu sebeple, ressamın tablolarını yaparken kullandıkları model, çoğunlukla Yahudi kadınıdır. Bu konuda bkz. Peter Burke, *Eyewitnessing, The Uses of the Images as Historical Evidence*, London, 2001, s. 130-131.

¹⁰ Irvin Cemil Schick, "The Women of Turkey As Sexual Personae: Images From Western Literature", *Deconstructing the Images of Turkish Woman*, Zehra F. Arat (ed.), Palgrave New York and England, 2000, s. 94.

¹¹ Schick, "The Woman of Turkey", s. 95. Avrupalılar kendileri dışındaki dünyayı bir bütün olarak algılanmakta; tamamını genel geçer bir kategoriye, daha teorik bir ifadeyle, kendileri dışındaki "ötekiler" kategorisine koymaktadır. Bu ötekilerin içerisinde çok az alt kategori mevcuttur. Orientalizm bu kategorilerden biridir ve Osmanlı kadını Orientalizm çerçevesinde, Doğulu ve Müslüman kadın olarak tanımlanmaktadır. Doğu'yu tanımlamak için geliştirdikleri Oriental söylem, kendileri dışındaki dünyanın bir kısmını kapsamaktadır. Avrupalının kendi dışındaki dünyayı, bu esnada Osmanlı ve Cumhuriyet kadını tanımlaması, bahsedilen bu Oriental söylem çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Avrupalı ressamların Türk kadınına resmetme girişimleriyle ilgili bir diğer sorun da bireysel değil, stereo tip imaja yoğunlaşmalarıdır. Bu stereo tip, yukarıda da belirtildiği üzere, yüzyıllar öncesinde inşa edilmiş ve Orientalizm çerçevesinde biçimlenmiştir. Fotoğraf makinesinin keşfi ile (1839) 19. yüzyılın ortasından itibaren tabloların yerini fotoğrafların almasına rağmen, stereo tiplere yoğunlaşma alışkanlığı ortadan kalkmamıştır. Avrupalılar, Osmanlı-Türk dünyasını ve kadını fotoğraflarken, yine önceki stereo tipleri aramış ve bulmuşlardır da. Bu sebeple, Avrupalıların çektiği fotoğrafların, Osmanlı-Türk dünyasındaki sosyal hayatı ve kadınların hakiki durumunu yansıtan deliller olarak kullanılmasında dikkat edilmelidir.

Diğer yandan, İmparatorluğun son yüzyılında Anadolu'ya gelen kadın misyonerlerin raporları, daha farklı bir kadın portresi çizer. Bu kadının imajı da olumsuzluklarla doludur; fakat Cumhuriyet dönemindeki değişimi anlamak ve anlamlandırmak için üzerinde durulması gerekir. Müslüman kadın, örtülüdür/peçelidir. Bu örtü, yalnızca onların bedenlerini değil evlerini ve hayatlarını da dışarıdakilerden, yabancılardan gizler. Örtülü bir kadın kimseyle konuşamaz, kimse de onunla konuşmaz. Görüntünün engellenmesi, Müslüman kadını daha çekici hâle getirir. Avrupalı hemcinsleriyle sıradan bir karşılaşma, Müslüman kadınlarla olduğunda, anlamlarla yüklü hâle gelir. Aslında, kadınların örtüsü, Avrupalı misyonerlerin keşfetmek istediği kapalı dünyayı ve kadının aşağı ve bağımlı konumunu temsil etmektedir. Müslüman kadın erkeğe bağımlıdır, onun zevklerinin oyuncağıdır. Örtü bir kaldırılırsa, Müslüman kadının ıstırabı ortaya çıkacaktır.¹²

Avrupalı misyoner kadınların gözünde Oriental, Müslüman kadın, sosyal yönden özürlü, fakat aile içerisinde güçlü konumdadır ve sosyal gelişme potansiyeline sahiptir. İran'daki kadınla karşılaştırıldığında, Türk kadını, daha umutlu ve parlak bir gelecek vaat etmektedir. Şehirdeki Türk-Müslüman kadın işsiz güçsüz iken, Anadolu'daki ulaşamayan kadın, ekonomik yönden önemlidir. Köylü kadın, evine bakmakta, ziraî üretime aktif katılmaktadır. Bu durumda, misyonerlere göre, şehirdeki kadının özgürleşmesi neredeyse imkânsız haldedir. Misyonerler Türk kadınına olumsuz bir ışıkta tasvir ederken, onun nasıl olması gerektiğini de, idealize ederler. Onlara göre, kadın, toplumsal değişimin aracıdır. Kadının statüsünün iyileşmesi, doğrudan, toplumun iyileşmesine bağlıdır.¹³ Bu, Cumhuriyetin kadını algılama biçimi ile de örtüşmektedir.

¹² K. Pelin Başcı, "Shadows in the Missionary Garden of Roses: Women of Turkey in American Missionary Texts", *Deconstructing Images of the Turkish Woman*, Zehra F. Arat (ed.), Palgrave, New York and England, 2000, s. 108-109.

¹³ Başcı, *a.g.m.* s. 110.

Yeni rejimin yeni kadın imajı, medenî görünüşe sahip olmak ve Batı dünyasına modern devlet imajı sunmak isteyen Cumhuriyet kadroları için çok önemlidir. Kadınlara verilen hak ve özgürlüklerle çizilen yeni kadın imajı, Batı basınında oldukça olumlu karşılanır; Türk kadının özgürleşmesi yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilir. Haber-yorum niteliğindeki basın yazılarında, yapılan reformlarla Türk kadınının Avrupalı hemcinsleriyle aynı konuma geldiklerinden, bunun için Avrupalı hemcinsleri gibi mücadele ettiklerinden bahsedilir ki, bu ikincisi ilginç bir abartıdır.¹⁴ Belli ki, Avrupalı gazeteciler bu yorumlarıyla, Osmanlı son döneminden beri muhatap oldukları şehirli, özellikle İstanbullu, elit kadın kitlesinin çabalarından bahsetmektedir. Büyük şehirler dışındaki kadınların mevcut durumu ve yapılan reformların uygulamadaki gerçekliği konusuna değinmezler. Zaten bu, gazetecilerin işi de değildir.

Netice itibarıyla, Avrupalı gözünde, Cumhuriyet öncesinde, yüzyıllardır geleneklerin ve dinin baskısı altında ezilmiş, bütün hayatı evi ve ailesine hizmet etmekle geçmiş, hayatının hiçbir döneminde ve alanında erkeklerle eşit konuma gelememiş kadın imajı mevcuttur. Yapılan reformlarla bu imajın değişimine yönelik vaatlerde bulunulmakta, olumlu yönde değişiminin ilk sinyalleri verilmektedir. Yerleşik imajların değişimi uzun zaman alan bir konudur. Avrupalıların gözünde Türk kadınına dair gerçek bir imaj değişiminin yaşanıp yaşanmadığının tespit edilmesi için, yukarıda yapılan değerlendirmelerin Cumhuriyetin ileriki dönemlerinde takip edilmesi gerekir.¹⁵

Cumhuriyetle Birlikte Değişen Kadın İmajı: İdeal Kadın

Cumhuriyetin ilk yıllarında değişen kadın imajını tanımlamak üzere kullanılan “Cumhuriyet Kadını” terimi, “ideal” olduğu kadar “zavallı” kadını tanımlamak üzere geliştirilen bir kültürel referans noktası olarak algılanmaya başlamıştır. Bu meyanda, kültüre çok yavaş gelişen, kapalı, tutarlı ve bütünlüğe sahip bir olgu hâlinde muamele edilerek “geleneksel” ve “modern” kategorilerine ayrılmıştır. Bu ayrımında “geleneksel”, neredeyse durağan, ancak dışarı ile temasa geçtiğinde değişmeye meyilli

¹⁴ Örneğin, bir İngiliz gazetesi olan *The Times*'da (6 Haziran 1929) Türk kadınıyla ilgili, “Türk kadınının bu günlere tıpkı İngiliz, Fransız ve Alman kardeşleri gibi aynı yoldan geçerek geldikleri söylenebilir.” şeklinde değerlendirme yapılmaktadır. Bu konuda bkz. Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi*, Ankara, 2002, s. 86.

¹⁵ Avrupa gözündeki Türk kadını imajı, aslında Türk imgesi bağlamında değerlendirilen Türk erkeği imajının tesirinde biçimlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, Avrupalı gözündeki Türk imajı, Türk erkeğinin imajıdır. Türk kadınının imajı da bu imaj bağlamında biçimlenmiştir. Bu sebeple, kadın imajının daha iyi anlaşılması, Türk imajı bağlamında değerlendirilmesiyle mümkün olabilir. Çeşitli ülkelerdeki yerleşik Türk imajının incelenmesi konusunda takip edilen esere bakılabilir. Özlem Kumrular (ed.), *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap yayınevi, İstanbul, 2005.

kültürleri, “modern” ise Avrupalı hayat tarzlarını tanımlamakta, hatta onunla eş anlamlı olmaktadır. Kültür ve modernliğin bu popüler algılama biçimleri karşısında “Türk kültürü”, yüzyıllar boyu çok az değişime uğramış “geleneksel İslamî kültür” biçiminde karakterize edilir. Geleneksel Türk kültüründe değişim Batı’yla temasla başlatılır ve 1923’te Cumhuriyetin kuruluşu ile yeni bir varlığın vücut bulduğuna inanılır. Bu inanç, Cumhuriyet rejiminin resmî ideolojisinde ifadesini bulurken, Türkiye’deki sosyal değişimi de tanımladığı fikri, hem akademik hem de popüler çevrelerde geniş kabul görmektedir.

Bilindiği üzere, Kemalizm, devleti ve toplumu, bütün kurumlarıyla harekete geçiren bir değişim ve bir modernleşme projesidir. Osmanlıdaki kısmî modernleşme yerine Cumhuriyet, topyekûn modernleşmeyi benimser. Daha da ileri giderek, modernleşme Avrupalılaşıma ile özdeşleştirilir. Amaç, Avrupalılaşarak modernleşmedir. Bu modernleşme hareketinde İslam ile bağlar kopartılır ve dinin tesiri devlet ve toplumun kurumlarından sıyrılır, yalnızca kişisel tercih düzeyine indirgenir. Kadınlar açısından değerlendirildiğinde ise, onları baskı altında tutan İslamî kurumlar ve normların tesirinden kurtarır. Kemalist reformlar, Kemalist ideolojinin pragmatizmi ile uyumlu, modern bir kadın imajı inşa eder. Neticede, birbiriyle çelişen roller ve imajlar, kadınlara takip edecekleri model olarak sunulur: İş hayatında eğitilmiş **profesyonel kadın**; topluluklar, kulüpler kuran, buralara katılan **sosyal kadın**; uygun eğitim ve terbiye almış **anne ve eş**; gece kıyafetleri içinde balolarda dans eden, erkeklerle birlikte eğlenen **feminen kadın**. Bu rollerden ilk üçü, daha önceden Osmanlı döneminde tecrübe edilmişken, sonuncusu yenidir ve Cumhuriyetle birlikte, Batı tarzı kadın-erkek ilişkileri kurulmasını hedefler.

Kadının bu rollerin tamamını icra etmesi teşvik edilirken, ailenin itibarını ve namusunu koruyan ahlakî ve davranışsal değerlerle sınırlar konulur. Kadınlara sunulan yeni fırsatları ve hayat tarzlarını, Kemalist rejimin “devlet feminizmi” diye adlandıran araştırmacılar, çelişkili bulurlar: Kemalizm’in ilerlemeci bir ideoloji olmasına, kadınların eğitim ve iş hayatına katılmalarını desteklemesine rağmen, ataerkil ahlakî değerleri değiştirmede; kamusal alanda kadınlara yer açmasına rağmen, kadın-erkek ilişkilerinde temelde muhafazakarlığı koruduğu görüşündedirler. Cumhuriyetin önerdiği modern kadın imajı iyi eğitim almış, meslek sahibidir, topluma aktif biçimde katılır ve katkıda bulunur. Fakat bunları yaparken, eskiden beri sürdürülen geleneksel annelik rolüne devam etmesi de gerekir. Çünkü kadının anneliği ve eşliği, mesleği değil vazifesidir. Bu vazifeler “biyolojik faaliyet” olarak algılanmakta ve değeri azımsanmaktadır.

Cumhuriyet rejimi, kadına siyasî ve sivil haklar vermiş, eğitim, kılık-kıyafet ve medenî hukuk reformları ile fırsatlar bahşetmiştir. Yeni nesil elit kadın için Kemalizm, feminizm olarak hizmet eder, ona ayrıcalıklı ve avantajlı konum sağlar. Bu suretle, kadın ile devlet arasında özel bir bağ gelişir, benzeri herhangi bir sosyal grup gibi, Cumhuriyet kadını da devletin himayesine dahil olur. Diğer yandan, Kemalist feminizmin sağladığı hak ve özgürlükler, kadınlara seslerini duyuracakları geniş bir alan bırakmaz. Avrupa'da uzun süreler ve zahmetli çabalar neticesinde elde edilen hak ve özgürlükleri, Türk kadını, kısa sürede ve çok az çabayla elde eder.

Cumhuriyetin Yaşayan Kadını

Atatürk inkılâplarıyla, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kadınlara verilen daha doğrusu bahşedilen haklarla kadınlar, Avrupalı pek çok hemcinsine göre çok daha ileri bir konuma getirilmiştir. Bu, bir bakıma, Milli Mücadele esnasında, erkeğin yanında fedakârca savaşan, mermi taşıyan kahraman kadının, savaş sonrasında ödüllendirilmesidir. Ancak, kadının statüsünde yaşanan değişim kadar önemli olan bir başka değişim de, kadın sorununun tamamıyla kadınların elinden alınması ve kadınlardan daha geniş politik amaçlar için istifade edilmesidir. Kadın sorunu, Osmanlı son döneminde yetişen varlıklı ailelerden gelen az sayıdaki kadının haricinde, çoğunlukla erkekler tarafından savunulmuştur. Osmanlıdan kalma, dine ve geleneğe dayalı devlet ve toplum yapısının tasfiye edilmesinde, kadının statüsünün değiştirilmesi önemli bir süreci teşkil etmiştir. Yeni devletin modern kimliğinin en etkin biçimde tanıtılması kadın imgeleri yoluyla yapılmıştır. İnkılâplar, daha önce değişimi talep eden kadınlar tarafından iyi karşılandıysa da, Osmanlı son döneminde kadının özgürleşmesini laik açıdan değil de, reformcu İslam açısından savunan grupların isteklerini yansıtmamıştır. Dahası, toplumun muhafazakâr gruplarında, özellikle de kırsal kesimde inkılâpların kolayca benimsendiğini söylemek mümkün değildir. Çoğu inkılâplar kadınlara şikâyetlerini mahkemeye bildirme fırsatı sunmuştur, fakat kadınların büyük çoğunluğu okuma-yazma bilmediği ve fakir olduğundan bu fırsattan istifade etmeleri çok zor olmuştur. Aşağıda fotoğraf, afiş ve piyango bileti gibi görsel verilerde kadınların temsil edilme biçimlerine, hangi ortamlarda ne tür konumda görüldüklerine bakılacaktır. Buralardan, kadınların konum rollerine ve geçirdiği değişime yönelik çıkarsamalarda bulunulmaya çalışılacaktır. Bunun için önce, kalabalık kitlelere ait, ardından da bireysel fotoğraf ve benzeri görsel veriler incelenecektir.

Kalabalık kitlelere dair fotoğraflar, öncelikle kutlama ve yıldönümü törenleri esnasında çekilmiş, kadınların kamusal alandaki görünüşleriyle ilgili fotoğraflardır. Daha az oranda ise, karşılama

törenleri veya herhangi bir vesile ile toplanmış kalabalıklara aittir. Kutlama ve yıldönümü törenlerinde kadınların fotoğraflarda bulunduğu yerler iki türdür. İlkinde görüntünün merkezindedir ve erkeklerle birlikte, çoğu zaman yan yanadır. Bu konumda görünenler tamamıyla, törenlerde gösteri yapmakta olan yeni nesil kız çocukları veya genç kızlardır. İlginçtir ki, onların anneleri olduğu tahmin edilen, bir önceki neslin kadınları, çoğu zaman, fotoğrafların daha geri planında ve az sayıdadır. Aşağıda Fotoğraf 1'de görüldüğü gibi, iki neslin, anneler ve kızlarının görünüşleri arasındaki fark çok belirgindir. İlki geleneği ve değişmesi gerekeni temsil ederken, ikincisi modern ve ideali simgelemektedir. Her ikisinin de aynı fotoğraf karesinde bir arada yer alması da, bir nesilden ötekine yaşanan köklü değişimi yansıtmaktadır. Eşli zıtlıklar üzerinden gidersek, ilk nesil örtülü, eğitim almamış, sosyal hayatı evle sınırlı kadınları temsil ederken, ikinci nesil, modern görünüşlü, eğitilmiş ve meslek sahibi olmaya aday, geleceğin profesyonel kadın imajını simgelemektedir. Bu fotoğraf aynı zamanda, bir nesilde meydana gelen değişimin ne kadar ani ve köklü olduğunu da yansıtmaktadır. Eğitim, kadınlara yeni, modern ve eskisinden farklı bir hayat tarzı ve onunla birlikte gelen imkânları sunmaktadır. Fotoğrafta görülen, yeni nesli temsil eden kızların geleceğinin, anneleri gibi olmayacağı kesindir. Bir nesilde meydana geldiğini söylediğimiz değişimin ne kadar yaygın olduğunun tespiti ayrı bir araştırma konusudur. Fakat biliyoruz ki, onların da yapılan yeniliklerden istifade etmesi için gerekli tedbirler alınmış ve fırsatlar yaratılmıştır (bkz. Fotoğraf 4, Millet mekteplerinden mezun olan köy kadınları). Görsellik açısından vurgulanması gereken nokta şudur: Halkın çeşitli kesimlerinin bir arada görüldüğü fotoğraflarda kadınlar çoğunlukla merkezdedir ve fotoğrafın konusunu teşkil eder veya tamamıyla kenarda, seyirci konumundadır. Bir başka açıdan bakıldığında fotoğraflar, dönemin kadınlara, modernseniz hayatın merkezinde yerinizi alırsınız, gelenekselseniz çevreden bakan seyirciler olursunuz mesajını verir gibidir. Bu ikili konumları onların gerçek hayattaki ikili rollerini de yansıtmaktadır. Ancak, belirtildiği gibi, her iki rol de aynı nesil tarafından oynanmaktan ziyade, farklı nesiller tarafından icra edilmektedir. Nesiller arasındaki zamanın kısalığı (anne-kız gibi) değişimin hızını bize yansıtmaktadır.

Kitle fotoğraflarında, geleneksel kadınların çevrede ve erkeklerin arkasında yer almaları onların sosyal hayatta erkeklerin arkasındaki konumlarını aynen yansıtmaktadır. Fotoğraf görüntülerinde kadınların erkeklerin arkasında yer almalarının bile önemli olduğunu söylemeliyiz. Hiç yer almamaları da mümkündür. Onların geri plandaki konumları, toplumda yaşanan değişimden haberdar olduklarını ve uzaktan

gözlemediklerini göstermektedir.¹⁶ Diğer bir ifadeyle, Avrupalıların 19. yüzyıl Türk kadını tasvir ettikleri gibi, görünmeden görmeye çalışmaktadırlar.

Fotoğraflar kadınlara şu mesajları verir gibidir: merkezde yer almanız için, değişmeniz gerekmektedir. Değişimi sağladığınız, yenilikleri benimsediğiniz ölçüde toplumun ve kendi hayatınızın merkezine yerleşirsiniz. Kadınların bir kısmı, en azından şehir ve kasabalardaki kadınlar bu mesajı almış gibidir. Onların fotoğraflarına bakıldığında erkeklerle birlikte ve fotoğrafın merkezinde yer aldıklarını görürüz. Bu katılım sosyal hayata yansımış bir katılımdır. Yukarıda da işaret edildiği üzere, Cumhuriyetle birlikte kadınlara birtakım roller yüklenmiştir. Bunlardan yalnızca birini, sosyal hayatta erkeklerle bir arada olmayı, kadınlar Osmanlı döneminde tecrübe etmemişlerdir. Bu tecrübesizlik özellikle taşra için söz konusu olmasına rağmen, Cumhuriyetle birlikte bir taşra sosyetesinin kısa sürede oluştuğu, kadınların da bu oluşuma katıldığı gözlemlenmektedir (bkz. Fotoğraf 5). Bu tür fotoğraflarda dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, sosyal hayata dâhil olan kadının eşleriyle birlikte görüntülenmesidir. Diğer bir ifadeyle, kadın sosyal hayata katılırken yalnız değildir. Avrupa’da kadının özgürleşmesi geleneksel bağlarından, aile görevlerinden belli ölçüde uzaklaşmasını ve akrabalık bağlarından sıyrılmış biçimde sosyal olaylara katılmasını simgelerken, Cumhuriyet kadını bu bağlarla birlikte sosyal hayatta yerini almıştır. Kadının Avrupa modelinde değişimi teşvik edilirken, Avrupalı kadın karakterine bürünmemeleri gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarına ait fotoğraflarda, kadının sosyal hayata katılan fakat sade giyimli, cinsiyetinden soyutlanmış pek çok görüntüsüne rastlanmaktadır (bkz. Fotoğraf 5’teki kadın kıyafetleri). Kadınların feminen kıyafetler giymesi, açılıp saçılması şeklinde yorumlanmış; bu yönde gelişecek bir eğilimin önünü almak isteyen bir devlet büyüğü, “Biz kadınlara özgürlüklerini tırnaklarını boyayıp, teşhir

¹⁶ Bu noktada, Atatürk’ün üzerinde önemle durduğu kadınların giyimi ve tavırları konusunda yurt gezileri esnasında yaptığı değerlendirmeleri zikredilebilir. Bunlardan birinde, 1 Eylül 1925’te İktidam Gazetesi’nde yayınlanan beyanında şöyle demiştir: “Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya peştamal, buna benzer bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mana ve medlülü nedir? Efendiler, medeni bir millet anası, bir millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzardır. Derhal tashihi lazımdır”. Nimet Arsa, *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Cilt II, Ankara: 1964, s. 217. Yine Atatürk, 1925 yılında yaptığı İnebolu gezisinde, örtünen kadınlarla ilgili şunları söylemiştir: “Onlar yüzlerini cihana gösterebilirler ve gözleri ile cihanı dikkatle görebilirler. Bunda korkulacak hiçbir şey yoktur. Önemli olarak şunu ihtar edeyim ki, bu halin muhafazasında inat ve taassup, hepimizi en az kurbanlık koyun olmak istidadından kurtaramaz”, Bernard Caporal, *Kemalizm’de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)*, Ankara, 1982, s. 647.

edici danslar etsinler diye vermedik.” buyurmuştur. Neticede, kadından beklenen, modern hayatla birlikte geleneksel görevlerini de sürdürmesidir. Bu iki yönlü beklentinin kadınlara yüklenmesinin sebebi, toplum ileri doğru giderken, benliğini geride bırakmasını önlemektir.

Fotoğraf 1: Balıkesir Kız Orta Mektebi törende. *MEB Atatürk Eğitim Müzesi, Çeşitli İller Albümü, D-661, No114.*

Fotoğraf 2: Meclis önünde bir tören. Arka planda, az sayıda kadın görüntüsü mevcuttur.

Milli Kütüphane, Atatürk Belgesi, Röpröduksiyonlar, 1994
DD 10.

Fotoğraf 3: Beypazarı'nda (Ankara) Cumhuriyetin 11. yıl kutlamaları, 29. 10.1934.

Fotoğraf 4: Beypazarı'nda diploma almış bir grup köy kadını, 1930'lu yıllar.

Fotoğraf 5: Beypazarı'nda (Ankara) sosyal hayat, 1933.

Kalabalık kitle fotoğraflarındaki kadınlar, geleneksel ve ortalama kadını; daha az oranda yeni nesil, değişim yoluna girmiş kadını yansıtırken, bireysel ve grup fotoğrafları çoğunlukla meslek sahibi profesyonel kadını, özellikle de öğretmenleri yansıtmaktadır. Bu fotoğraflarda âdetâ, Cumhuriyetin ideal kadını, öğretmenlerde simgeleşmiş gibidir. Bilindiği üzere, Cumhuriyetin modernleşme projesi laik ve pozitivist düşünce sistemine dayanmaktadır. Bu sistemde, “iyinin ne olduğunu bilen, eğitilmiş aydınların halka doğru giderek halkı aydınlatması ideali” mevcuttur.¹⁷ Bu düşünce çizgisinde, Cumhuriyetin ilk yıllarında, inkılabları halka anlatacak ve onları aydınlatacak yegâne aydın grubu öğretmenlerdir. Yüklenilen bu yüce ideale, öğretmenlik saygın bir meslek hâline getirilmiştir. Öğretmenliğe kazandırılan saygınlık, özellikle kadınların bu mesleğe yönelmelerinde etkili olmuştur. Kadın, evindeki özel alanından alınıp, toplumsal hayatın sürdüğü kamusal alana çıkarılırken, saygınlığının ve onurunun korunması gerektiği, kadınlara geniş haklar bahşedenlerce bilinmekte ve bu çizgide gerekli düzenlemeler yapılmaktadır. Öğretmenliğe ve kadınların bu ilk dönemlerde icra ettiği diğer mesleklere kazandırılan saygınlık bu algılama biçimi ve düzenlemelerle ilgilidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, modernliğin ve kadın-erkek eşitliğinin simgesi hâline gelen kadın öğretmenlerin toplumsal imajları bize, hem kadının değişen toplumsal rolleri, hem de toplumun modernleşmesi hakkında bilgi verecektir.

¹⁷ Celaleddin Vatandaş, “Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi”, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Memet Zincirkıran ed. Ankara, Ankara: 2006, s. 119.

Bu maksatla inceleyeceğimiz fotoğraflarla ilgili ilk soru şudur, “Kadın toplumsal alanda ne tür kıyafet içinde ve nasıl görünmektedir?” Burada inceleyeceğimiz görüntüler, 1926-1928 dönemine ait, şehir öğretmenlerinin sınıf ortamlarında öğrencilerle birlikte veya öğretmenlerin kendi aralarında çektiği fotoğraflardır. İncelenen fotoğraflarda 129 kadın, 142 erkek öğretmen görüntüsü tespit edilmiştir. Kadın öğretmen sayısının erkek öğretmen sayısına çok yakın olması, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kadının iş hayatındaki yerini tespit etmek bakımından dikkat çekicidir ve kadınların kendilerine sağlanan fırsatları iyi değerlendirdiklerinin bir göstergesi olarak alınabilir. Bilindiği üzere, öğretmenlik ve hemşirelik kadınların iş hayatı tecrübelerinde edindiği ilk mesleklerdir; dolayısıyla, bu mesleklerdeki kadın sayılarının fazla olmasına tabii bakılmalıdır. Diğer yandan, kadın öğretmenler İstanbul, İzmir, Aydın, Antalya, Eskişehir, Bursa ve Balıkesir’deki okullarda fotoğraflanmıştır. Diyarbakır, Kayseri, Erzurum, Urfa, Trabzon ve Konya ile ilgili fotoğraflarda kadın öğretmene hiç rastlanmamıştır. Bu illerin okul fotoğraflarının büyük bir kısmının erkek liselerine ait olması, kadın öğretmen yokluğunu bir ölçüde açıklamaktadır. Bu, anılan şehirlerin imkânları ve toplum yapılarıyla da ilgilidir. Kadın öğretmenlerin imajı konusunda fotoğraflar ilginç ipuçları vermektedir. 1926 yılına ait fotoğraflarda tespit edilen 129 öğretmenden 57’sinin başı, bir biçimde, örtülüdür, 43’ünün başında şapka bulunmaktadır, 29’unun ise başı tamamen açıktır. İlk grupta belirtilen başı örtülü öğretmenlerin, kıyafet kanununa (1925) aykırılığı temsil ettiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü örtüler yüzü açıkta bırakacak biçimde enseden bağlanmıştır ve saçların bir kısmı görünmektedir (bkz. Fotoğraf 6). Bu tarz baş örtmenin dindarlıktan ziyade, dönemin geleneği ile ilgili olduğunu söylemek gerekir. Nitekim, ikinci gruptaki şapka giyen öğretmenlerin sayısının da oldukça yüksek olması (bkz. Fotoğraf 7), dönemin kadınları arasında başı bir şekilde örtme geleneğinin yaygın olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Bilindiği üzere, kıyafet inkılâbıyla erkek kıyafetine düzenleme getirilmiş, kadınların kıyafetleriyle ilgili düzenlemelere bu dönemde girilmiştir. Kadınların belediye seçimlerine katıldığı 1930 ve milletvekili seçimlerine katıldığı 1934 yıllarında, kıyafetleriyle ilgili sıkıntılar daha sesli biçimde dile getirilmeye başlanmış, kimlikleri gizlendiği için oylarının kabulü Mecliste tartışma konusu edilmiştir. Ancak, ilgili düzenlemelerin yapılması, mahallî idarelere, belediyeler ve valiliklere bırakılmıştır. Çoğu illerde, kadınların çarşaf ve peçeyi çıkararak, yerine manto giymelerine dair kararlar alınmış ve titizlikle uygulanmıştır.¹⁸ İncelenen fotoğrafların ait olduğu 1926-1928 arası,

¹⁸ Bu illerden bazıları Ordu (29 Nisan 1935), Adana (16 Mart 1935), Konya (17 Ağustos 1937) ve Afyon (27 Ağustos 1935) dur. Bu konuda bkz. Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara: 1998, s. 182-187.

kadın kıyafeti konusunda henüz düzenlemelerin yapılmadığı bir döneme tesadüf eder. Bu dönemde kadın öğretmenlerin kıyafetleri, memurların kıyafetleriyle ilgili düzenlemelere tâbidir ve görüldüğü üzere, modern bir görünüme sahiptir. Diğer bir ifadeyle, meslek sahibi olan, çalışma hayatına atılmış kadınların kıyafetleriyle ilgili bir sıkıntı, o dönemde mevcut değildir. Sıkıntı yaşanan ve mahalli idareler düzeyinde alınan kararlarla düzenlenmeye çalışılan, meslek sahibi olmayan, ev hanımı kadınların kıyafetleridir.

Fotoğrafta da görüldüğü üzere, Cumhuriyetin ilk yıllarının öğretmenleri, cinsiyet özelliklerini mümkün olduğunca gizleyecek biçimde tek tarzda (ceket-etek gömlek) giyinmiş, makyajsız, ciddi görünümlü kadınlardır. Kıyafetlerinin aksine ayakkabılarının kadınsı ve dönemin modasına uygun olması ilginçtir. Bu haliyle, giyimlerindeki kadınsılık, göze çarpmayacak yerde belirmiş gibidir.

Fotoğraf 6: Aydın Bozdoğan İlk Kız Mektebi Heyet-i Talimiyesi, 1926. MEB Atatürk Eğitim Müzesi, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Mektep Müzesi Aydın Albümü, 1926, D-217 No: 7.

Fotoğraf 7: Aydın İlkokul birinci sınıf talebeleri tabiat tedkiki dersinde. MEB Atatürk Eğitim Müzesi, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Mektep Müzesi Aydın Albümü 1926-1927, D-217, No: 51.

Kadın imajının sistematik olarak ve en fazla kullanıldığı görsel veriler afişler olmuştur. İncelediğimiz afişlerde kadınlar, düşmandan ve tutsaklıktan kurtarılan vatani (bkz. Fotoğraf 8) ve ana vatana katılan vatan parçasını simgelemektedir (bkz. Fotoğraf 9). Kadın, vatan diye adlandırılan, üzerinde yaşanılan toprakla özdeşleştirilirken, dolaylı olarak da, ona kutsallık atfedilmektedir. Fotoğraf 9’da, ana vatanın modern ve şehrli kadını; vatan parçasının (Hatay) ise, köylü kadını simgelemesi dikkat çekicidir ve Cumhuriyetin kadında simgeleşen modern kimliğini bize sunmaktadır.

Atatürk’ün ölüm yıldönümünde basılan afişlerde ise çok sayıda ağlayan kadın simgesi kullanılmıştır. Bu tür afişlerde, az sayıda erkek de yer almaktadır. Görüldüğü üzere, afişlerde kadınların belli cinsiyet özelliklerinden istifade edilmiştir.

İncelediğimiz görsel veriler arasında bulunan piyango biletlerinde kadınlar (genç kızlar ve kız çocukları) ilk olarak 19 Mayıs ve 23 Nisan gibi yıldönümlerinde ve erkeklerle birlikte görünmektedir (bkz. Fotoğraf 10). Piyango biletlerinde resimlerin kullanılmaya başladığı 1940’tan sonra, ilk kez bir kadının, köylü kadının, görüntüsünün kullanılması 1943 yılına rastlar. Cumhuriyetin kuruluş yıl dönümü vesilesiyle basılan bu

108 *Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960)*

biletteki köylü kadını, Cumhuriyetin kurulmasına emek veren Anadolu kadını simgelemektedir. Şehirli kadın ise, ilk defa 23 Nisan 1949'da, eşi ve çocuğu ile aile görüntüsüyle piyango biletinde görünür. Bu dönemden sonra, biletlerde farklı ortamlarda (ev, tatil) şehirli kadın görüntüleri yer alır. Bunlardan birinde, 15 Ağustos 1957 tarihli bilette, kadın mayoludur ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki cinsiyetsizliğine meydan okurcasına deniz kıyısında görüntülenmiştir (bkz. Fotoğraf 12). Bu türden kadın fotoğraflarına diğer yayınlarda da rastlamak mümkündür. Fakat Millî Piyango Genel Müdürlüğü gibi resmi bir kurum tarafından, toplumun geniş kesimlerine hitap eden bir araçta, piyango biletinde, yayınlanması kadının devlet tarafından algılanış biçiminde bir değişme olduğunu akla getirmektedir.

Fotoğraf 8: Cumhuriyetin 20 yıldönümü hatırası, 1943. *Milli Kütüphane, Atatürk Belgeliği, Afişler*, No: 43.

Fotoğraf 9: Hatay'ın anayurda kavuşmasını gösteren afiş. *Milli Kütüphane, Atatürk Belgeliği, Afişler*, No: 66.

Fotoğraf 10: 19 Mayıs 1941 tarihli piyango bileti. Milli Piyango Genel Müdürlüğü Arşivi.

Fotoğraf 11: 29 Ekim 1943 tarihli piyango bileti. Milli Piyango Genel Müdürlüğü Arşivi.

Fotoğraf 12: 15 Ağustos 1957 tarihli piyango bileti. Milli Piyango Genel Müdürlüğü Arşivi.

Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmamızın başlangıcında formüle ettiğimiz soruları, tekrar riskini göze alarak yinelersek: Cumhuriyet ideolojisi tarafından oluşturulan kadın imajı, yaşayan kadını ne derece yansıtmaktadır? Model gösterilen kadın imajı ne ölçüde benimsenmiştir? Model gösterilen kadın imajı ile gerçek hayattaki kadın imajı arasındaki farklar ve ortak noktalar nelerdir?

Yine tekrar riskini göze alırsak, Cumhuriyetin idealize ettiği kadının başlıca dört özelliği mevcuttur: Profesyonel, sosyal, anne-eş ve feminen kadın. Bu kadın imajının bütün unsurlarının, yukarıdaki kitle fotoğraflarında, kamusal alanın en kenarında yer alan kadında bulunmadığını tahmin edebiliriz. Kenardaki kadın, en iyi anne-eş rolüne uymakta; diğer rollerin, kamusal alanın kenarında duran, seyirci konumundaki kadınla bir ilgisi bulunmamaktadır. Cumhuriyetin ilk

yıllarında, özellikle taşrada, bu tür kadınların çoğunlukta olduğunu hemen belirtelim. Peki, toplumun kadın nüfusunun çoğunluğu ideal imaja uymuyorsa, uyanlar veya uyma potansiyeli olanlar kimlerdir? Bunlar, kenardaki kadınların merkezde yer alan çocuklarıdır. Merkezdekiler, bir nesilden diğerine hızlı değişimi simgelerken, nesiller arasındaki ikileme de işaret etmektedir. Bu ikilem, iki nesil arasında kıyafetle birlikte, değişen rol modellerinde kendini göstermektedir. Merkezdekilerin kıyafetleri gibi, rollerinin de ileriki hayatlarında annelerinkinden farklı olacağı aşikârdır.

Fakat asıl ikilem, fotoğraflarda da gözlemlendiği üzere, köy ve şehir kadını arasındadır. Her iki tür kadının, hem kıyafetleri hem de kamusal alandaki duruşlarda beliren ikiliğin, şehirli kadınların tamamını kapsamaması, işaret edilmesi gereken önemli bir noktadır. Diğer bir ifadeyle, şehir kadınlarının tamamı, yeni imajı benimsemiş ve ona uygun biçim ve duruşu almış değildir. Yalnızca bir kısmı yeni imaja uygun görünmektedir. “Görünmektedir” diyoruz, çünkü şehirli kadının bahsedilen imaja ve rol modeline uyup uymadığını yalnızca görsel veriler üzerinden tespit etmek mümkün değildir. Fotoğraflarda görülen sosyal faaliyetlere katılan kadınların meslekleri olup olmadığına dair bilgimiz yoktur. Ayrıca, bu kadınların görüntülerindeki feminen özellikler sınırlıdır. Görünen odur ki, bir kadının, yeni imajın bütün unsurlarını taşıması oldukça güçtür; ancak biri veya birkaçını bir arada taşıyabilir. Dikkatle incelendiğinde, bu unsurların kendi içinde bir miktar çelişkiyi barındırdığı, bu sebeple farklı kadınlar tarafından taşınabileceği söylenebilir.

Bu durumda, Cumhuriyetin çizdiği kadın imajının toplumun çoğunluğunu yansıtmadığına dair bir netice çıkartılabilir. Bu imaj, yaşayan kadını yansıtmaktan ziyade, ona model olmaktadır. Peki bu model ne kadar gerçekçidir ve benimsenme ihtimali ne düzeydedir? Fotoğraflarda kamusal alanın kenarında yer alan kadınlar tarafından benimsenme ihtimali oldukça düşük görünmektedir. Yeniliklerin, yeni nesiller tarafından daha kolay kabul edildiği sosyal bir gerçekliktir. Eski neslin yeni imajı benimsemesi sadece zihinsel bir kabullenme değil, farklı bir hayat tarzını benimsemedir. Bunun için de, eğitim başta olmak üzere geniş kapsamlı donanım gerekmektedir. Eski nesil için bu donanımı sağlamak, pek de kolay değildir. Bu sebeple çizilen imajı hemen benimsemelerini beklemek fazla iyimserlik olur. Diğer yandan, model gösterilen imajın toplumun genç kesimleri tarafından büyük ölçüde benimsendiği, özellikle de şehirli kadının, kendisine sunulan fırsatlardan istifade ettiği söylenebilir. Bu istifade en güzel haliyle, kadınları öğretmenlik mesleğinde, erkeklerle eşit sayıya ulaşmalarında gözlemlenebilir.

112 *Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960)*

Kadınlardaki değişimin sağlanmasında en baştan itibaren devlet desteğinin olduğunu ve Türk kadını için âdeta bir devlet feminizmi geliştiğini yukarıda belirtmiştik. Kadınların afiş, piyango bileti gibi resmî görsel yayınlarda rastlanan imajları, devletin kadını algılama biçimini bize yansıtmaktadır. Bu algılama biçiminde, başlangıçta modernliğin simgesi yapılmış, cinsiyetsizleştirilmiş, vatan ile özdeşleştirilerek adeta kutsallaştırılmış bir kadın imajı mevcuttur. Zaman içerisinde bu imajın değişime uğradığı, kadının farklı biçimde algılandığını görüyoruz. Ancak, devletin kadını algılamasındaki dönemsel değişimlere dair verilerimiz yeterli değildir. Kadının statüsündeki değişimin, devletin kadını algılama biçimleriyle paralel seyretmesi, devletin sonraki dönemlerdeki algılama biçimlerini de önemli kılmaktadır. Çünkü bu algılamaya göre devlet, kadınları desteklemiş veya desteğini sınırlı tutmuştur. Bu sürecin, görsel ve diğer tür verilerle araştırılması, kadınının Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren gösterdiği gelişmeyi takip etmek açısından önemlidir.

Netice itibarıyla, Cumhuriyet öncesindeki, Avrupalıların gözünde harem, nargile ve odalıklarla özdeşleştirilen, yüzyıllardır geleneklerin ve dinin baskısı altında ezilmiş, bütün hayatı evi ve ailesine hizmet etmekle geçmiş, hayatının hiçbir döneminde ve alanında erkeklerle eşit konuma gelememiş Türk kadını imajından, Cumhuriyetle birlikte, dinin ve geleneklerin bağlayıcılığından sıyrılarak toplumsal alana çıkmış modern kadın imajına doğru bir değişim kaydedilmiştir. Yerleşik imajların değişimi ve yeni imajların inşası, toplumsal değişimle birlikte seyreden, uzun zaman alan bir süreçtir. Bu sürecin bütün aşamalarının farklı veri türleri üzerinde incelenmesi, Cumhuriyetle birlikte oluşan yeni kadın imajının geçirdiği evreleri daha iyi anlamamıza ve günümüzde kadının kamusal alandaki görünümü üzerinde yürütülen tartışmalara ışık tutacaktır.